

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

LEGAL AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF REALIZATION OF RIGHT ARE ON FREEDOM OF ASSOCIATION AS BASES OF FORMING AND DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

Мороз О.М.,

*здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Статтю присвячено актуальній темі правового регулювання основних засад реалізації конституційного права людини на свободу об'єднання. Це право є базовим для формування й розвитку громадянського суспільства в Україні. Автором доводиться, що вітчизняне нормативне регулювання права на свободу об'єднань відповідає основним міжнародним стандартам у цій сфері, проте характеризується національною специфікою реалізації цього права.

Ключові слова: право на свободу об'єднання, свобода асоціацій, громадські об'єднання, громадянське суспільство, реалізація права, правові засади, організаційні засади.

Статья посвящена актуальной теме правового регулирования основных принципов реализации конституционного права человека на свободу объединений. Это право является базовым для формирования и развития гражданского общества в Украине. Автором доказывается, что отечественное нормативное регулирование права на объединение отвечает основным международным стандартам в этой сфере, однако характеризуется национальной спецификой реализации этого права.

Ключевые слова: право на свободу объединения, свобода ассоциаций, общественные объединения, гражданское общество, реализация права, правовые принципы, организационные принципы.

The article is devoted to the actual theme of the legal adjusting of basic principles of realization of constitutional human right on freedom of association. This right is base for forming and development of civil society in Ukraine. Finished telling, that the domestic normative adjusting of right on freedom of associations answers basic international standards in this sphere, however characterized the national specific of realization of this right.

Key words: right on freedom of association, freedom of associations, public associations, civil society, realization of right, legal principles, organizational principles.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямком розвитку сучасної України є створення умов для формування й ефективного функціонування громадянського суспільства та демократичної правової держави. Суспільство стає громадянським лише тоді, коли в ньому людина визнається найвищою цінністю, а держава створює умови та виступає гарантом розвитку прав і свобод людини і громадянина. Розгалужена система організацій громадянського суспільства, які мають належні умови для діяльності й реальної участі в побудові та розвитку громадянського суспільства, є необхідною складовою демократії.

Відповідно до найпоширенішого у правовій теорії інституційного розуміння поняття «громадянське суспільство» його основою є незалежні самоврядні інститути, до яких, серед інших важливих елементів, відносять асоціації – добровільні об'єднання осіб, в яких організовані колективні приватні інтереси членів соціуму.

Важливість проблематики правового забезпечення й функціонування громадських об'єднань обумовлена, з одного боку, ступенем захищеності прав та свобод людини і громадянина, а з іншого – легітимністю самої державної влади. Адже вони, поперше, постають гарантами непорушності, реалізації та захисту особистих прав людини і громадянина;

по-друге, є засобом самоорганізації членів суспільства та реалізації ними інтересів; по-третє, виступають ефективним інститутом демократичного контролю за функціонуванням органів державної влади і ступенем втручання держави в суспільні відносини; по-четверте, дають громадянам можливість безпосередньо впливати на процес прийняття важливих для суспільства рішень.

Метою статті є розкриття змісту правових та організаційних засад реалізації права на свободу об'єднання в Україні як основи формування й розвитку громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Новітні перетворення українського суспільства потребують сучасного наукового забезпечення, розробки системи юридичних орієнтирів у сфері реалізації права на свободу об'єднання як основи формування й розвитку громадянського суспільства. Питання реалізації права на об'єднання досліджували такі представники сучасної юридичної науки, як Н. Богашева, Н. Гаєва, А. Колодій, О. Петришин, П. Рабінович, О. Скрипнюк та інші. Вагомий внесок у дослідження проблем формування громадянського суспільства зробили такі українські науковці, як А. Карась, О. Костенко, В. Костицький, В. Кравчук, М. Лукашевич, П. Рябчук, В. Селіванов, В. Сіренко, С. Тимченко, Ю. Тодика, М. Томенко та інші.

Виклад основного матеріалу. Право на свободу об'єднань (асоціацій) посідає одне з пріоритетних місць поміж громадянських і політичних прав та свобод людини, є основоположним і невід'ємним правом кожної людини й основою демократичного режиму. Суть цієї свободи полягає у сприянні з боку держави об'єднанню громадян, що здійснюється з метою задоволення, захисту будь-яких їхніх потреб та інтересів. Нормативне закріплення зазначеного права є визначальним показником становлення й розвитку громадянського суспільства – кожна цивілізована держава вважає за обов'язок нормативну регламентацію реалізації права на об'єднання в національному законодавстві, його забезпечення та гарантування.

Право на свободу об'єднання отримало нормативне закріплення в ч. 1 ст. 36 Конституції України, яка передбачає, що громадяни України мають право на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [1].

Вказане право відноситься до прав першого покоління, а отже, визнається міжнародними й національними документами як невідчужуване, ґрунтується на соціальних і політичних цінностях демократичного суспільства. Проте право на об'єднання не є абсолютним і може бути обмежене на підставі ст. 37 Конституції України, якою забороняється утворення й діяльність громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету й територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення [1].

Відомий американський фахівець із міжнародних відносин Дж. Донеллі, розглядаючи проблему загальнотеоретичного розуміння прав людини, цілком слушно констатує, що в сукупності зі свободою совісті, релігії, разом із правом на приватність свобода організацій гарантує приватну сферу автономії особи, а разом із правом голосувати і свободою слова, преси, зборів – політичну автономію [2, с. 39].

Право на свободу асоціацій конкретизується у спеціальному нормативно-правовому акті – Законі України «Про громадські об'єднання» – базовому законодавчому акті, що визначає правові й організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання, порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань [3].

Закон було прийнято на основі конституційних положень, відповідно до яких Верховна Рада України має право на основі ст. 36, 37, 92 Конституції України та міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, додатково врегулювати правовий

статус інститутів громадянського суспільства, що створюються під час реалізації права на об'єднання, у спеціальному законі, який передбачає процедуру їх створення, порядок державної реєстрації та контроль за їх діяльністю. При цьому норми такого спеціального закону не повинні звужувати обсяг конституційних прав на свободу об'єднання та унеможливити реалізацію права кожного на прояв своєї суспільно-політичної позиції [4, с. 265].

Поряд із законодавчими актами важливу роль у визначенні меж правового регулювання права на свободу об'єднання відіграють правові позиції Конституційного Суду України. Так, у п. 2 Рішення у справі про молодіжні організації від 13.12.2001 р. наголошується: «Конституція України встановила межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання. П. 11 ч. 1 ст. 92 Конституції України передбачає, що виключно законами визначаються «засади утворення і діяльності... об'єднань громадян». Інші (що не є найбільш загальними) питання реалізації права на свободу об'єднання у громадянському суспільстві не підлягають державному регулюванню і мають вирішуватися на вільний розсуд його членів» [5].

Низку загальних гарантій свободи об'єднання містять міжнародно-правові акти, які ратифіковані Верховною Радою України, і відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства. Ст. 20 Загальної декларації прав людини 1948 р. [6] закріплює право людини на свободу мирних зборів та асоціацій, забороняючи водночас примушування її вступати до будь-якої асоціації. Деталізацію вказаного права можна зустріти у ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р. [7] та ст. 11 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. [8], де зазначається, що кожна людина має право на свободу асоціації. Реалізація цього права не може бути обмежена, крім випадків, чітко визначених законом та які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної або громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я та моральності населення або захисту прав і свобод інших осіб.

Визначальним обов'язком правової держави є невтручання як у реалізацію громадянами права на свободу об'єднання, так і в діяльність самого об'єднання, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ч. 1 ст. 36 Конституції), цим унормовуються межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання. Основний Закон України (п. 11 ч. 1 ст. 92) передбачає, що виключно законами визначаються засади утворення й діяльності об'єднань громадян [1].

Обмеження права на свободу об'єднання передбачені ч. 1 ст. 36 Конституції України та ст. 4 Закону «Про громадські об'єднання». Зокрема, утворення й діяльність громадських об'єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом,

порушення суверенітету й територіальної цілісності держави, підриє її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються. Громадські об'єднання не можуть мати воєнізованих формувань.

Інші обмеження права на свободу об'єднання, в тому числі на утворення й діяльність громадських об'єднань, можуть бути встановлені виключно законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Громадським об'єднанням не можуть надаватися владні повноваження, крім випадків, передбачених законом [3].

Аналіз норм внутрішньодержавних та міжнародних нормативно-правових актів у сфері реалізації та захисту права на свободу асоціацій дає підстави розмежувати широке і вузьке його розуміння. Перше з них включає, поряд із правом створювати відповідні громадські об'єднання (громадські організації або громадські спілки), ще одне суб'єктивне право – вступати у вже існуючі вказані суспільні асоціації, утворені в результаті реалізації права на об'єднання іншими індивідами для досягнення певної мети. Своєю чергою, законодавче застереження ч. 4 ст. 36 Основного Закону «ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій» [1] слід розуміти як відсутність обов'язку вступати в громадське об'єднання і, як наслідок – наявність права не вступати в таке об'єднання.

Відтак виходячи з широкого розуміння права людини на об'єднання, закріпленого у ст. 36 Конституції України, воно включає в себе наступні правомочності суб'єктів: право вільно створювати громадські об'єднання в організаційно-правовій формі громадської організації або громадської спілки; право вступати у вже існуючі громадської організації чи громадської спілки; право брати участь у функціонуванні громадського об'єднання; право на вихід із громадської організації або громадської спілки. Реалізація кожного з перелічених аспектів свободи об'єднання дозволяє говорити про реалізацію власне права на об'єднання у вузькому розумінні.

Слід підкреслити, що свобода – це притаманна людині риса і форма життя, що відображає її прагнення до самовираження, утвердження й самореалізації. Саме свобода є одвічною умовою повноцінного розвитку людини. Згідно з усталеною точкою зору, свобода є усвідомленням можливих меж людської поведінки, які залежать від конкретної ситуації людського існування (індивідуального й суспільного) і в цьому плані є усвідомленням необхідності [9, с. 570].

Проте на сучасному етапі розвитку людини й соціуму необхідно переосмислити зміст ідеї свободи, використавши для цього аксіологічний підхід, специфіка якого полягає в утвердженні свободи як цінності. Адже вища цінність свободи полягає в наді-

ленні людини і суспільства надзвичайно важливою рисою – здатністю обирати, творити, вдосконалювати себе й навколишній світ. Поняття свободи передбачає певну міру свободи вибору під час здійснення цього права, вільного волевиявлення громадян об'єднуватися на основі спільності інтересів для досягнення загальної мети. Це право зумовлює також принцип свободи діяльності асоціацій та їх рівноправність.

Необхідно відзначити, що термін «об'єднання», синонімами якого є «асоціація», «товариство», «громада», «братство», «спілка», «ліга» тощо [10, с. 79], в загальному розумінні означає наступне: 1) одне ціле, що склалося внаслідок з'єднання чого-небудь; 2) організація людей на основі спільних ідей, мети, інтересів тощо; спілка [11, с. 573]. Спеціально-юридичне тлумачення в енциклопедичній літературі подається так: «Добровільна організація тих чи інших суб'єктів права (юридичних осіб, громадян, муніципальних утворень тощо) для досягнення спільної для даного типу суб'єктів господарської, управлінської, соціальної, правозахисної, наукової чи будь-якої іншої мети» [12, с. 60]. Відтак спільним узагальнюючим началом у цих дефініціях є добровільність об'єднання для досягнення спільної мети.

Критерій «добровільний характер» має особливе значення в тих випадках, коли мова йде про «негативний» підхід до прав, що входять до загального розуміння права на свободу об'єднання, неприпустимість будь-якого примусу до створення, вступу, членства, виходу із громадського об'єднання, що суперечить самому змісту свободи, яку воно має гарантувати.

Правова доктрина права на свободу об'єднання характеризується плюралізмом думок, які доцільно розглянути, проаналізувати й узагальнити з метою формулювання на цій основі власної дефініції зазначеного поняття. На переконання П. Рабіновича та М. Хавронюка, право на свободу об'єднань означає «право на об'єднання громадян для спільних дій і досягнення спільної мети... Таке об'єднання є необхідним для людини, коли вона сама не у змозі вчинювати вказані дії або досягти бажаної мети» [13, с. 207].

Фундаментальність зазначеного конституційного права підкреслює у своєму дослідженні Н. Гаєва, яка вказує, що основні аспекти конституційного права на свободу об'єднання можуть бути сформульовані наступним чином. Зміст права на свободу об'єднання містить такі можливості: створювати об'єднання громадян; вступати до будь-якого об'єднання громадян; утримуватися від вступу; вільно виходити в будь-який час з об'єднання; в основі цього права – добровільність, тобто всі перелічені можливості реалізуються громадянами на засадах добровільності; утворення об'єднань громадян чи вступ до них використовуються для здійснення й захисту спільних інтересів, проте водночас сприяють реалізації індивідуальних потреб громадян; громадяни утворюють об'єднання громадян за своїм вибором без попереднього на те дозволу органів державної влади та органів місцевого самоврядування; право на утво-

рення об'єднань громадян реалізується як шляхом об'єднання фізичних осіб, так і колективних членів [14, с. 68-69].

Висновки. Таким чином, під правом на свободу об'єднання слід розуміти визнані й гарантовані Конституцією, законами України та міжнародно-правовими актами, рафікованими Верховною Радою України, можливості певної поведінки осіб у сфері формування громадянського суспільства, що полягає в добровільній ініціативі об'єднатись з іншими фізичними особами та/або юридичними особами

приватного права для реалізації й захисту прав і свобод, задоволення суспільних і приватних інтересів в економічній, соціальній, культурній, екологічній та інших сферах.

Реалізація права на свободу об'єднання охоплює такі правомочності: вільно створювати громадські об'єднання у формі громадської організації чи громадської спілки; право вступати чи не вступати у громадські об'єднання; право брати участь у функціонуванні громадських об'єднань; право на припинення членства у громадському об'єднанні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. (ред. від 02.03.2014 р.) // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці / Дж. Донеллі ; [пер. з англ. Т. Завалія]. – Львів : Кальварія, 2004. – 280 с.
3. Про громадські об'єднання : Закон України від 25.03.2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 30. – Ст. 1097.
4. Конституція України : наук.-практ. коментар / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – Х. : Право, 2011. – 1128 с.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі про молодіжні організації від 13.12.2001 р. № 18-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2310.
6. Загальна декларація прав людини : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
8. Конвенція про захист прав людини й основних свобод : прийнята Радою Європи 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13/32. – Ст. 270.
9. Філософський енциклопедичний словник / за гол. ред. В.І. Шинкарука. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
10. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 2: «О–Я». – 960 с.
11. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. проф. В.В. Дубічинського. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. – 1008 с.
12. Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия / М.Ю. Тихомиров, Л.В. Тихомирова ; под. ред. М.Ю. Тихомирова. – [Изд. 6-е, доп. и перераб.]. – М. : Изд. Тихомирова М.Ю., 2009. – 1088 с.
13. Рабінович П.М. Права людини і громадянина : навч. посібник / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
14. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика : монографія / відп. ред. В.Ф. Погорілко. – К. : А.С.К., 2003. – 652 с.